

Izazovi utilitarističkog razumijevanja religije

Horvat, Saša

Source / Izvornik: **Nova prisutnost : časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 2024, XXII, 505 - 518**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.31192/np.22.3.3>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:184:304165>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Medicine - FMRI Repository](#)

Izazovi utilitarističkog razumijevanja religije

Saša Horvat*

sasa.horvat@medri.uniri.hr

<https://orcid.org/0000-0003-1968-8688>

<https://doi.org/10.31192/np.22.3.3>

UDK: 2:17.036.2

Izvorni znanstveni rad /

Original scientific paper

Primljeno: 10. lipnja 2024.

Prihvaćeno: 12. rujna 2024.

Polazeći od pojma utilitarističkog razumijevanja religije, rad analizira odabrane suvremene teorije koje nastoje objasniti ljudsku religioznost, ističući temeljno pitanje tih pokušaja – pitanje o koristi religije u preživljavanju i reprodukciji pojedinca i društva. Razlog te usmjerenosti prepoznaje se u određenosti svih navedenih pokušaja evolucijskom teorijom. Nakon uvodne uspostave problematike utilitarističkog razumijevanja religije, u prvom koraku analiziraju se odabrane teorije koje razmatraju religiju kroz odnos pojedinac – društvo (šire utilitarističko razumijevanje religije), dok se u drugom koraku promatraju teorije koje polaze od ljudskih kognitivnih mehanizama te neuronske arhitekture i procesa (uže utilitarističko razumijevanje religije). Uz shvaćanje prednosti ovih pristupa, u zaključku se upozorava na ipak ograničeno razumijevanje religije i nužnost šireg zahvaćanja tog složenog i kompleksnog fenomena.

Glavne riječi: *evolucija, kognitivna znanost, neuroznanost, religija, utilitarizam.*

Uvod

Znanstveno promišljanje o religiji u zadnjih nekoliko desetljeća snažni zamah ostvaruje na području kognitivne znanosti i neuroznanosti.¹ Razumijevanje religije u tim nastojanjima odvija se u evolucijskom okviru. Posljedica toga očituje se u promatranju religije i ljudske religioznosti isključivo pod pitanjem

* Izv. prof. dr. sc. Saša Horvat, Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini; Braće Branchetta 20, HR-51000 Rijeka.

¹ Rukopis je nastao u sklopu projekta »Philosophy of (neuro)science and theology: understanding data, methods and results of neuroscience of religion«, kojega financira SET foundation i John Templeton foundation.

– koja je korist religije i religioznosti? Pod pojmom korist podrazumijeva se svrha u obliku preživljavanja i reprodukcije pojedinca i zajednice.

Sva znanstvena nastojanja koja se razvijaju na spomenutim znanstvenim poljima, a koja su u središtu pozornosti ovog rada, obuhvaćamo pojmom »utilitarističkog razumijevanja religije«. Cilj rada je ukazati kako se oblikuje takvo razumijevanje i na kojim osnovama. U radu razlikujemo širu i užu perspektivu utilitarističkog razumijevanja religije. Šira perspektiva, koja će se obraditi u prvom dijelu, gradi se na odnosu pojedinac – zajednica. Uža perspektiva, koja će se prikazati u drugom dijelu, razvija se kroz kognitivno i neuroznanstveno shvaćanje ljudske religioznosti, a koja utječe na identitet pojedinca, ponašanje, a time u konačnici i na društvo. U radu ne možemo i ne namjeravamo prikazati sve teorije koje bi se mogle svrstati u utilitarističko razumijevanje religije. Ipak, ponudit ćemo presjek odabranih teorija i hipoteza da bismo argumentirali u prilog utilitarističkog razumijevanja religije, a ujedno čitatelju ponudili neka suvremena znanstvena promišljanja o religiji.

U široj i užoj perspektivi utilitarističkog razumijevanja religije vodeće pitanje je korisnost religije kao takve. Metode i metodologija ovih disciplina određuje koliko daleko odgovori mogu zahvatiti. Pitanje stoga vodi odgovor prema vrijednom, ali nepotpunom razumijevanju religije. Rad u zaključku ukazuje na važnost teološkog i filozofskog nastojanja oko širenja pojma »religije« u suvremenim raspravama,² navigavajući pojam što dalje od obala redukcionizma.

1. Utilitarističko razumijevanje religije

Religija je prisutna u svim nama znanim društvima, kako danas,³ tako nekad davno,⁴ a prema projekcijama s većim brojem vjernika i sutra.⁵ Snažna sveprisutnost religije ukazuje da put prema razumijevanju ljudskog bića nužno

² Na primjer: Tonči MATULIĆ, *Bog i evolucija. Teološka šetnja evulucijskim perivojem*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2024; John Anthony BERRY, Aquinas's Understanding of Religion, *Religions*, 14 (2023) 7, 855; <https://doi.org/10.3390/rel14070855>; Piotr ROSZAK, Saša HORVAT, Tomasz HUZAREK, Editorial – The Dynamic Theodicy Model: Understanding God, Evil, and Evolution, *Scientia et Fides*, 12 (2024) 1, 7-8; Ivan KOPREK, Religija i umjetnost u obzoru istine i slobode, *Nova prisutnost*, 1 (2003) 1, 2003, 115-122.

³ Usp. Conrad HACKETT i dr., *The Global Religious Landscape. A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010*, Pew Research Center, 2012.

⁴ Prema određenim pretpostavkama, preduvjeti za razvoj religije postojali su već prije 300 tisuća godina. Usp. Jonathan TURNER i dr., Explaining the Origins and Evolution of Religions, u: Jonathan TURNER i dr. (ur.), *The Emergence and Evolution of Religion By Means of Natural Selection*, New York, Routledge, 2018, 1-16, 2; E. Fuller TORREY, *Evolving Brains, Emerging Gods: Early Humans and the Origins of Religion*, New York, Columbia University Press, 2017, 110 i dalje; Robin DUNBAR, *How Religion Evolved. And Why it Endures*, Pelican books, 2022.

⁵ Usp. Conrad HACKETT i dr., Stephanie KRAMER, *The Changing Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2017.

uključuje i shvaćanje njegove religioznosti.⁶ *Homo religiosus* temeljna je odlika ljudske egzistencije,⁷ što uključuje njegovu gotovo neugasivu težnju prema transcendentnoj perspektivi u pokušaju davanja smisla vlastitoj ovozemaljskoj realnosti.

Znanstvene teorije koje nastoje objasniti razvoj ljudske vrste stoga ne bi smjele zaobići ljudsku religioznost. Razumijevanje razvoja ljudske vrste nužno se kreće u evolucijskom okviru, jer »ništa u biologiji nema smisla, osim pod svjetlom evolucije«. ⁸ Pod tim se podrazumijeva teoriju evolucije koja pokušava objasniti razvoj životne kompleksnosti od jednostavnih prema složenim vrstama, počevši od prvog živog organizma. Razvoj i diversifikacija života odvija se na biološkim, genetičkim temeljima.⁹ Razvoj ljudske vrste i sve ono što je odlikuje se također oblikuje u tom okviru. Ipak, danas se uočava da biološke činjenice ipak nisu dostatne da bi se objasnio razvoj nekih fenomena vezanih uz čovjeka, te stoga treba uzeti u obzir i evoluciju kulture, kao bitan čimbenik procesa koji akumulira znanja i ostvarenja za buduće generacije. Religioznost se tako promatra ili kao plod bioloških čimbenika ili kao plod kulturološko-bioloških čimbenika. Dodatan sloj kompleksnosti evoluciji proizlazi iz ljudske sposobnosti da oblikuje niše [(ne)prilike i okruženja u kojima se nalazi], a ne samo da im se prilagođava.¹⁰

Istraživanje karakteristika nekog živog bića proteže se u četiri glavna problema, koja je izložio Tinbergen (na tragu Aristotelova četiri uzroka – *causa formalis*, *causa materialis*, *causa efficiens* i *causa finalis*): vrijednost preživljavanja (*survival value*), ontogeneza, evolucija i uzročnost.¹¹ Oni se mogu pretočiti u četiri pitanja: Čemu ta karakteristika? Kako se ona razvila tijekom života pojedinog bića? Kako se razvila tijekom povijesti vrste? Kako funkcionira?¹² Prvo i treće pitanje se bave pitanjem »zašto«, dok se drugo i četvrto bave pitanjem »kako«. Tinbergenov cilj je bio naglasiti nužnost integracije svih perspektiva. U

⁶ Usp. Leandro GAITÁN, The Pneumopathic Genesis of Human Enhancement, *Scientia et Fides*, 12 (2024) 1, 231-247, <https://doi.org/10.12775/SetF.2024.011>.

⁷ Usp. Todd DUBOSE, Homo Religiosus, u: David A. LEEMING (ur.), *Encyclopedia of Psychology and Religion*. Boston, Springer, 2014, https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6086-2_308.

⁸ Theodosius DOBZHANSKY, Nothing in Biology Makes Sense except in the Light of Evolution, *The American Biology Teacher*, 35 (1973) 3, 125-129.

⁹ Usp. Francisco J. AYALA, Camilo J. CELA-CONDE, *Processes in Human Evolution. The journey from early hominins to Neanderthals and modern humans*, Oxford, Oxford University Press, 2017, 1, 6-7.

¹⁰ Usp. Saša HORVAT, *Zašto vjerujemo u Boga? Filozofski temelji kognitivne znanosti o religiji*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2023, 28, 66 i dalje.

¹¹ Usp. Niko TINBERGEN, On aims and methods of ethology, *Zeitschrift Tierpsychologie*, 20 (1963) 410-433.

¹² Usp. Patrick BATESON, Kevin N. LALAND, Tinbergen's four questions: an appreciation and an update, *Trends in ecology & evolution*, 28 (2013) 12, 712-718, <https://doi.org/10.1016/j.tree.2013.09.013>.

suvremenim istraživanjima pojedina pitanja manje su zastupljena ili nedostaje pokušaj integracije perspektiva.¹³

Ljudska religioznost se također može istraživati iz četiri perspektive, a u onome što slijedi uglavnom će dominirati prvo i treće pitanje – funkcija religioznosti ili njezina trenutna korist i evolucija religioznosti, dok ćemo u drugom dijelu zadobiti pogled i na mehanizme religije iz neuroznanstvene perspektive. Navedene perspektive razvijene u odnosu na religioznost u bitnome su određene potragom za njezinom korisnošću – načinu na koji ona pridonosi preživljavanju i reprodukciji pojedinca ili grupe. Drugim riječima, ističe se utilitaristička¹⁴ uloga ili vrijednost religije. Sve druge moguće perspektive ne ulaze u obzor promatranja. Evolucijski okvir je »sveobuhvatan interpretativni model«¹⁵ svega što postoji, čime se ostvaruju uvjeti za »metafizički, svjetonazorski stav o konačnom smislu i značenju nastanka i razvoja svijeta i života«.¹⁶ U tom kontekstu se promatra i religija – pitanje njezine koristi isključuje pitanje transcendentnog uzroka. Bog ne ulazi i ne može ući u metodološko uzak okvir evolucijskog pogleda na religiju. Znanstveni okvir religije ima namjeru postati svjetonazorski okvir religije. Stoga, potreba za širim razumijevanjem religije nanovo postaje zadatkom teologa i filozofa.

U idućim poglavljima upoznat ćemo neke znanstvene teorije ljudske religioznosti te istaknuti utilitarističko razumijevanje koje dominira.

2. Šira perspektiva utilitarističkog razumijevanja religije

Šira perspektiva utilitarističkog razumijevanja religije je pojam koji želi obuhvatiti sve one pokušaje koji idu dalje od samog fenomena religije dok nastoje objasniti samu religiju. Slično je i kod *uže perspektive utilitarističkog razumijevanja religije*, koju ćemo izložiti u sljedećem koraku, samo što ona kreće od mikrorazine objašnjenja (molekule, neuroni, mozak, kognitivni procesi i mehanizmi) te nastoji dosegnuti do makrorazine (sebstvo, identitet, društvo, kultura) od kojih šira perspektiva polazi.

Šira i uža perspektiva razvijaju svoja promišljanja unutar evolucijske teorije te svoje razumijevanje religioznog ponašanja razvijaju kao odgovor na pitanje koje su prednosti u obliku preživljavanja i reprodukcije uživali pojedinci, grupe, društva koji su prakticirali religiju za razliku od onih koji nisu?

¹³ Usp. isto.

¹⁴ Svi momenti evolucijske teorije nisu nužno utilitarističke naravi, na primjer, genski drift (slučajna promjena u genskoj zalih) [usp. N.N., Genski drift, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.-2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/genski-drift>], (03.06.2024)].

¹⁵ Tonči MATULIĆ, Teologija, evolucija i Darwin, *Bogoslovska smotra*, 79 (2009) 2, 203-206, 204.

¹⁶ Isto, 205.

Perspektiva teorija koje ćemo uskoro razmatrati oblikuje se na tragu još jednog neodgovorenog pitanja iz evolucijske povijesti ljudske vrste. Lovačko-sakupljačka plemena naših predaka imala su manji broj članova. Prema Robinu Dunbaru i njegovoj teoriji društvenog mozga (*The Social Brain Theory*), riječ je o oko 150 članova.¹⁷ Svi su bili međusobno rodbinski (genski) povezani, poznavali su jedni druge, imali iste ciljeve, zajedno se svaki dan borili za preživljavanje. Donekle se mogu opisati evolucijski mehanizmi koji su održavali suradnju radi preživljavanja u takvim malim zajednicama. Budući da su se početkom holocena (prije 10-ak tisuća godina) globalni klimatski uvjeti promijenili te omogućili poljoprivredu, stvoreni su uvjeti za razvoj većih i stacioniranih društava.¹⁸ Naša suvremena društva i gradovi izravni su 'potomci' tog početka razvoja velikih, kompleksnih društava čije održavanje i razvoj počivaju na razmjeni dobara i suradnji.

Mehanizme koji omogućuju suradnju u manjim društvima rekli smo da donekle razumijemo, no takva urođena društvena prosocijalnost kod pojedina malih grupa teško da se može protegnuti i na strance koje su svaki dan susretali stanovnici novoosnovanih velikih društava. Nameće se pitanje: Na temelju kojih mehanizama se razvila i održala suradnja u velikim društvima? Na primjer, Çatalhöyük u Turskoj, osnovan oko 7.500 pr. Kr. do 6.400 pr. Kr, a koji je brojio oko 7.500 članova. Kako su održavali suradnju, trgovinu, red i mir? To više što znamo da su im uvjeti prehrane bili lošiji nego u lovačko-sakupljačkim plemenima, zbog čega su bili tjelesno manji, a na temelju analize njihovih kostiju znamo i kako su češće imali 'prehrambeni stres' zbog manjka hrane. Ujedno, zasigurno je i svakodnevni stres bio povećan zbog suživota sa strancima u velikoj grupi.¹⁹

Da bi se ponudio odgovor na pitanje suradnje u novonastalim velikim društvima, pretpostavlja se da su se u većim društvima uspostavile društvene norme i strukture koje su omogućavale razvoj i održanje spomenute urođene društvene prosocijalnosti razvijene u malim grupama.²⁰ No, to samo po sebi možda nije bilo dovoljno. Na tom tragu razvile su se ideje da su upravo religiozni obrasci i strukture potpomogli održanje društvenih normi i struktura – kroz rituale osnažili su povezanost članova, te pridonijeli očuvanju reda i mira uz nadnaravno kažnjavanje pojedinaca koji odstupaju od propisane norme.

¹⁷ Usp. Robin DUNBAR, *Human Evolution. A Pelican Introduction*, Pelican books, 2014, 66 i dalje. Za Dunbarovo razumijevanje evolucije religije, u sklopu njegove teorije društvenog mozga, vidi u: Robin DUNBAR, *How Religion Evolved. And Why it Endures*, Pelican books, 2022.

¹⁸ Usp. Peter J. RICHERSON, Robert BOYD, Robert L. BETTINGER, Was Agriculture Impossible during the Pleistocene but Mandatory during the Holocene? A Climate Change Hypothesis, *American Antiquity*, 66 (2001) 3, 387-411, <https://doi.org/10.2307/2694241>.

¹⁹ Usp. Dunbar, *Human Evolution...*, 310.

²⁰ Usp. Joseph HENRICH i suradnici, Markets, Religion, Community Size, and the Evolution of Fairness and Punishment, *Science*, 327 (2010) 1480-1484, <https://doi.org/10.1126/science.1182238>.

Studije su pokazale da se pojava moralizirajućih religija povećava s povećanjem velikih društava i njihove kompleksnosti. Tamo gdje su resursi hrane bili uvelike dostupni dolazilo je do češćih borbi između društava za prevlast nad tim područjima, a društva s moralizirajućim bogovima su bila stabilnija, nisu se dijelila, te su češće ulazila u sukobe.²¹ Religija tako ulazi u perspektivu razvoja velikih društava kao ljepljivo koje povezuje i drži društvo zajedno.²²

Ovo nije nova ideja. Emile Durkheim religiju je shvaćao kao temelj koji jača odnos između pojedinca i grupe, ojačan religijskim ritualima, dajući smisao, čuvajući drevne istine, uspostavljajući autoritativne figure, kao i moralne kodekse koji reguliraju ponašanje svakog pojedinca. Religija je za njega temeljno društvena.²³ Durkheimova ideja iznjedrit će prve studije koje su proučavale odnos vjerovanja u velike bogove i kompleksnosti društvenih struktura.²⁴

Sada ćemo iznijeti nekoliko hipoteza o ulozi religije u razvoju društava, pri čemu nećemo dublje ulaziti u raspravu razvijaju li se velike monoteističke religije s moralno zabrinutim božanstvom prije, paralelno ili nakon osnutka velikih društava.

U pokušaju razumijevanja razvijanja suradnje između članova neke grupe, a nasuprot pojedincima koji nisu pripadnici te grupe,²⁵ razvija se hipoteza da se neke kulturološke odrednice grupe (vlastiti jezik ili dijalekt, lokalno znanje) može prepoznati kao element koji je bitan za napredak same grupe. Takve se odrednice nastoje sačuvati i prenositi dalje. Riječ je o takozvanoj hipotezi »kulturološke grupne selekcije«²⁶ Roba Boyda i Petera Richersona, koja postavlja da su takve ključne odrednice odredile razvoj tih grupa. Grupa A nasuprot grupi B prevladala bi ako ima bolje institucije, norme, vojsku, organizaciju grada, po-

²¹ Usp. Frans L. ROESA, Michel RAYMOND, Belief in moralizing gods, *Evolution and Human Behavior*, 24 (2003) 126-135.

²² Usp. Azim F. SHARIFE, Ara NORENZAYAN, Joseph HENRICH, The birth of high gods: How the cultural evolution of supernatural policing influenced the emergence of complex, cooperative human societies, paving the way for civilization, u: Mark SCHALLER i dr. (ur.), *Evolution, culture, and the human mind*, New York, Psychology Press, 2010, 119-136; Ara NORENZAYAN, Azim F. SHARIFE, The origin and evolution of religious prosociality, *Science*, 322 (2008) 5898, 58-62, <https://doi.org/10.1126/science.1158757>.

²³ »Religious representations are collective representations that express collective realities; rites are ways of acting that are born only in the midst of assembled groups and whose purpose is to evoke, maintain, or recreate certain mental states of those groups. But if the categories are of religious origin, then they must participate in what is common to all religion: They, too, must be social things, products of collective thought. At the very least—since with our present understanding of these matters, radical and exclusive theses are to be guarded against—it is legitimate to say that they are rich in social elements« (Emile DURKHEIM, *The Elementary Forms of Religious Life*, New York, The Free Press, 1995, 9).

²⁴ Usp. Guy E. SWANSON, *The birth of the gods; the origin of primitive beliefs*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1960.

²⁵ Usp. Kevin N. LALAND, *Darwin's Unfinished Symphony: How Culture Made the Human Mind*, Princeton, Princeton University Press, 2017, 272 i dalje.

²⁶ Usp. Robert BOYD, Peter J. RICHERSON, *Culture and the evolutionary process*, Chicago, University of Chicago Press, 1985; Peter J. RICHERSON, Robert BOYD, *Not by genes alone. How culture transformed human evolution*, Chicago, University of Chicago Press, 2005.

djelu rada, poljoprivredu, kao i vjerske strukture, koje doprinose stabilizaciji kooperacije unutar grupe.

Šira perspektiva razumijevanja evolucijske važnosti religioznih rituala, vjerovanja i struktura za uspostavu, održanje i kooperaciju većih društava iznjedrila je hipoteze: »The Big Gods Hypothesis«, »Moralizing High Gods Hypothesis« i »Supernatural Punishment Hypothesis«.²⁷ Središnje ideje ovih hipoteza tvrde da je jedan od ključnih čimbenika razvoja društva kulturološko uzdizanje vjerovanja u velikog boga (bogove). Veliki bog sa svojim atributima (sveznajući, sveprisutni, stalo mu je do društva) nadzire ponašanje svakog pojedinca te u konačnici donosi sud o djelima tog pojedinca. Smatra se da su vjerovanja u nadnaravna bića pridonijela održanju i razvoju velikih, složenih društava sastavljenih od pojedinaca koji su međusobni stranci.

No, što ako neki ne žele raditi na dobrobit zajednice, već samo uživati u dobrobitima iste? Grupa/zajednica/društvo se sastoji od pojedinaca koji zajedničkim naporima sudjeluju u održanju i razvoju zajedničkog života. No, kako se suočiti s onima koji uživaju plodove zajednice, a sami ne pridonose radom i vremenom; ili se drže podalje kada nastupi opasnost, a ostali hrabro brane svoje društvo? Kazna je izrazito učinkovit mehanizam za varalice. Primjenjuje se u brojnim životinjskim odnosima, a posebno u ljudskim – od malih lovačko-sakupljačkih plemena do suvremenih, ogromnih društava.²⁸ Naime, ukoliko nema kazne za »besplatne vožnje« (eng. »free riders«), ništa ne sprečava pojedince da uživaju u hrani i zaštiti grupe na račun drugih, dok sami ništa

²⁷ Usp. Jesse M. BERING, Dominic D. P. JOHNSON, 'O Lord... You Perceive my Thoughts from Afar'. Recursiveness and the Evolution of Supernatural Agency, *Journal of Cognition and Culture*, 5 (2005) 1-2, 118-142, <https://doi.org/10.1163/1568537054068679>; Dominic D. P. JOHNSON, Jesse M. BERING, Hand of God, mind of man: punishment and cognition in the evolution of cooperation, u: Jeffrey SCHLOSS, Michael MURRAY (ur.), *The believing primate: Scientific, philosophical, and theological reflections on the origin of religion*, Oxford, Oxford University Press, 2009, 26-43; Joseph HENRICH i dr., Markets, Religion, Community Size, and the Evolution of Fairness and Punishment, *Science*, 327 (2010) 1480-1484, <https://doi.org/10.1126/science.1182238>; Carlos A. BOTERO i dr., The ecology of religious beliefs, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 111 (2014) 47, 16784-16789, <https://doi.org/10.1073/pnas.1408701111>; Ara NORENZAYAN i dr., The cultural evolution of prosocial religions, *Behavioral and Brain Sciences*, 39 (2016) e1, <https://doi.org/10.1017/S0140525X14001356>; Ara NORENZAYAN, Big questions about *Big Gods*: response and discussion, *Religion, Brain & Behavior*, 5 (2015) 4, 327-342, <https://doi.org/10.1080/2153599X.2014.928359>; Dominic D. P. JOHNSON, God's punishment and public goods. A test of the supernatural punishment hypothesis in 186 world cultures, *Human nature* (Hawthorne, N.Y.), 16 (2005) 4, 410-446, <https://doi.org/10.1007/s12110-005-1017-0>; Jeffrey SCHLOSS, Michael MURRAY, Evolutionary accounts of belief in supernatural punishment. A critical review, *Religion Brain Behaviour*, 1 (2011) 1, 46-99, <https://doi.org/10.1080/2153599X.2011.558707>; Michel RAYMOND, F. L. ROES, Belief in moralizing gods, *Evolution and Human Behavior*, 24 (2003) 126-135, [https://doi.org/10.1016/S1090-5138\(02\)00134-4](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(02)00134-4); Joseph WATTS i dr., Broad supernatural punishment but not moralizing high gods precede the evolution of political complexity in Austronesia, *Proceedings of the Royal Society B*, 282 (2015) 1-7, <https://doi.org/10.1098/rspb.2014.2556>.

²⁸ Usp. Schloss, Murray, *Evolutionary accounts of belief...*, 47.

ne pridonose. Nagrada za doprinos grupi može biti stimulirajuća, ali nije toliko snažan motivacijski mehanizam za one koji ne namjeravaju sudjelovati u razvoju grupe. Stoga se kažnjavanje postavlja kao nadzorni mehanizam koji je puno skuplji za pojedinca od dobrobiti koju mu donosi »besplatna vožnja«, te ih stoga demotivira. No, tko će nadzirati i provoditi kazne, brinuti da se kazne izvršavaju, to više što je puno manja šansa da će se uhvatiti nevaljalac u velikim društvima? Ideja društvenih struktura kao onih koji propisuju, nadziru i provode kazne novijeg je datuma, što znači da nije bila dostupna ranim društvima. Ujedno, mehanizam koji će zaštititi društvo od »besplatnih vožnji« mora biti takav da pojedinca na »nutarnji« način obveže na pravila i odgovornost prema drugima i zajednici. Drugim riječima, da se osjećaju dijelom zajednice i prepoznaju kao takvi.

Svjedočeći koliko su religije i dan-danas snažni motivatori ljudskog ponašanja, hipoteza je postavila da je idealan provoditelj nadgledanja i kažnjavanja upravo nadnaravno biće.²⁹ Vjerovanje u nadnaravno kažnjavanje te održavanje tog vjerovanja osnažilo je razvoj kooperacije članova zajednice. Hipoteza nadnaravne kazne³⁰ ne smatra da objašnjava oblikovanje svih momenata religije, ostavljajući mogućim i druge uzroke nekih religijskih pojava,³¹ kao što je, na primjer, razvoj pojedinih moždanih područja (prefrontalni korteks) koji su omogućili kompleksne, apstraktne misli i ideje.

Objašnjenje religije i njezina korist tako se smješta u kontekst promocije društvenosti i suradnje.³² Upravo je suradnja ključ održavanja velikih društava:

»Nekontroverzno je da život u kooperativnim skupinama donosi značajne adaptivne koristi kako za pojedince u skupini tako i za grupu kao cjelinu. Na svim razinama života, od stanica koje rade zajedno u tijelu do društvenih suradnji između pojedinaca, suradnja stvara dvostruku korist od povećane veličine i specijalizacije funkcija, što omogućuje interakciju grupe s njezinim lokalnim okruženjem i to na načine koji joj omogućuju izvlačenje većih koristi te bolje odupiranje izazovima, i to sve s povećanom učinkovitošću.«³³

Istraživanja su podržala ideju da vjerovanje u moralizirajuće velike bogove može poboljšati sposobnost grupe u suočavanju s pritiskom okoline te ono stoga može biti ekološki prilagodljivo.³⁴

²⁹ Usp. Johnson, *God's punishment and public goods...*, 411 i dalje.

³⁰ Za detalje vezane uz hipotezu, vidi u: Schloss, Murray, *Evolutionary accounts of belief...*, 46.

³¹ Usp. Johnson, *God's punishment and public goods...*, 412.

³² Usp. Norenzayan i sur., *The cultural evolution of prosocial religions...*; Johnson, *God's punishment and public goods...*; Frans L. ROES, Michel RAYMOND, Belief in moralizing gods, *Evolution and Human Behavior*, 24 (2003) 2, 126-135, [https://doi.org/10.1016/S1090-5138\(02\)00134-4](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(02)00134-4); Ara NORENZAYAN, *How Religion Transformed Cooperation and Conflict*, Princeton, Princeton University Press, 2015 (reprint); Ivan PLATOVNJAK, Influence of Religion and Culture on Spirituality and Vice-Versa, *Bogoslovnii vestnik*, 77 (2017) 2, 337-344.

³³ Schloss, Murray, *Evolutionary accounts of belief...*, 46.

³⁴ Usp. Botero i sur., *The ecology of religious beliefs...*

Utjecaj religije na prosocijalno ponašanje (religiozna prosocijalnost, engl. *religious prosociality*)³⁵ pojedinaca tema je brojnih studija koji pokazuju da se ljudi drugačije ponašaju prema drugim, njima nepoznatim ljudima – kada na njih utječu religiozni motivi (vjerovanja ili okruženje u kojem se nalaze – na primjer, čitanje svetih knjiga ili hram).³⁶ Vjerovanje da nadzor obavlja nadnaravno biće spremno kazniti neposluh bitan je moment.³⁷ No, da bi se religiozna prosocijalnost pokazala kao mehanizam koji može utjecati na cijelo društvo, bile su potrebne studije koje obuhvaćaju različita velika društva i vjerovanja u velike bogove.³⁸ Unakrsne studije pokazale su povezanost vjerovanja u velike bogove s jedne strane, te ekonomski i politički razvijene sustave društva.³⁹

Američki psiholog Jesse Bering shvaća religiju u biološkom okviru kao fenomen koji je oblikovan prirodnom selekcijom, te također smatra da je ljudska vrsta postala religiozna da bi kontrolirala ponašanje pripadnika grupe. Postavljanje božanskog iznad svih pripadnika grupe, kao onoga koji nadzire i kažnjava/nagrađuje pojedince zbog njihovih (ne)djela, pomoglo bi u zaustavljanju »učestalosti i intenziteta nemoralnih pogrešaka naših predaka«⁴⁰ te bi stoga religija bila snažno favorizirana prirodnom selekcijom.

³⁵ Usp. Norenzayan, Shariff, *The Origin and Evolution of Religious Prosociality...*

³⁶ Usp. Azim F. SHARIFF i dr., Religious priming. A meta-analysis with a focus on prosociality, *Personality and Social Psychology Review*, 20 (2016) 1, 27-48, <https://doi.org/10.1177/1088868314568811>; Ara NORENZAYAN, Will M. GERVAIS, Kali H. TRZESNIEWSKI, Mentalizing deficits constrain belief in a personal god, *Plos One*, 7 (2012) e36880, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0036880>; Azim F. SHARIFF, Ara NORENZAYAN, God is watching you. Priming God concepts increases prosocial behavior in an anonymous economic game, *Psychological Science*, 18 (2007) 803-809, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01983.x>; Azim F. SHARIFF, Ara NORENZAYAN, Mean Gods make good people. Different views of God predict cheating Behavior, *International Journal for the Psychology of Religion*, 21 (2011) 2, 85-96, <https://doi.org/10.1080/10508619.2011.556990>.

³⁷ Usp. Quentin D. ATKINSON, Pierrick BOURRAT, Beliefs about God, the afterlife and morality support the role of supernatural policing in human cooperation, *Evolution and Human Behavior*, 32 (2011) 1, 41-49, <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2010.07.008>; Will M. GERVAIS, Ara NORENZAYAN, Like a camera in the sky? Thinking about God increases public selfawareness and socially desirable responding, *Journal of Experimental Social Psychology*, 48 (2012) 298-302, <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.09.006>; Azim F. SHARIFF, Mijke RHEMTULLA, Divergent effects of beliefs in heaven and hell on national crime rates, *Plos One*, 7 (2012) e39048, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0039048>.

³⁸ Usp. Christian BROWN, E. Anthon EFF, The state and the supernatural: Support for prosocial behavior, *Structure and Dynamics*, 4 (2010) 1, 1-21; Johnson, *God's punishment and public goods...*; Orenzayan, *How Religion Transformed...*

³⁹ Usp. Stephen K. SANDERSON, Wesley W. ROBERTS, The evolutionary forms of the religious life. A cross-cultural, quantitative analysis, *American Anthropologist*, 110 (2008) 454-466, <https://doi.org/10.1111/j.1548-1433.2008.00078.x>.

⁴⁰ Jesse BERING, *The God Instinct: The Psychology of Souls, Destiny, and the Meaning of Life*, New York, W. W. Norton, 2011, 7. »With the evolution of language, the importance of behavioral inhibition became paramount for our ancestors because absent third parties could now find out about their behaviors days, even weeks, after an event. If they failed to bridle their selfish passions in the face of temptation, and if there was even a single human witness to their antisocial actions, our ancestors' reputations—and hence their reproductive interests - were foolishly gambled away. The private perception of being intelligently designed, monitored, and

Nakon prikaza hipoteza u široj perspektive utilitarističkog razumijevanja religije, sada ćemo izložiti nekoliko teorija koje polaze od ljudske kognitivne strukture i njegove neuronske arhitekture.

3. Uža perspektiva utilitarističkog razumijevanja religije

U prvom dijelu prikaza uže perspektive utilitarističkog razumijevanja religije upoznat ćemo se s kognitivnim mehanizmima koji su pomogli pojedincima preživjeti, a ujedno su mehanizmi za koje se vjeruje da su pomogli razvoju i održanju religioznih vjerovanja.⁴¹ Nakon toga, u drugom koraku, prikazat ćemo neuroznanstveni pristup ljudskoj religioznosti, koja je nanovo mišljena u okviru pitanja: Koja je korist od nje?

3.1. Um, HADD i preživljavanje

Kognitivna znanost religije (eng. *the cognitive science of religion*) nastoji bolje razumjeti ljudsku religioznost. Proučavajući vjerovanja i prakse koje ljudi prepoznaju i definiraju religioznim, disciplina nastoji izdvojiti koji su to kognitivni mehanizmi koji omogućuju nastanak, razvoj i održavanje religioznih vjerovanja i praksi.⁴² Ako se nastoji objasniti nastanak i razvoj religije, onda disciplina ulazi u okvir evolucijske teorije, te tada govorimo o evolutivnoj kognitivnoj znanosti o religiji (eng. *the evolutionary cognitive science of religion*).⁴³

Jedna od središnjih teza kognitivnog pristupa ističe da se vjera u nadnaravna bića razvila iz kognitivnih mehanizama koje koristimo u svakodnevnom životu. Dakle, nije riječ o nekom mehanizmu koji je isključivo zadužen za fenomen religioznog. Mehanizam koji nam omogućuje zamjećivanja djelatnika u okolišu (eng. *Agency Detection Device – ADD*) usađuje nam nagnuće da za svaki događaj impliciramo djelovanje nekog agenta ili subjekta. S obzirom na veliku osjetljivost tog mehanizma Justin Barrett ga je nazvao hipersenzitivnim mehanizmom za detekciju djelatnika (*hypersensitive agency detection device*

---

known about by a God who actively punished and rewarded our intentions and behaviors would have helped stomp out the frequency and intensity of our ancestors' immoral hiccups and would have been strongly favored by natural selection. God and other supernatural agents like Him needn't actually exist to have caused such desired gene-salvaging effects, but—just as they do today—the mental biases we'll be examining certainly gave our ancestors reason to think that they did« (isto).

⁴¹ Za više o kognitivnim mehanizmima i religioznosti vidi: Horvat, *Zašto vjerujemo u Boga?*...

⁴² Usp. Johan DE SMEDT, Helen DE CRUZ, *The Challenge of Evolution to Religion*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, 46.

⁴³ Za više o ciljevima, metodama i hipotezama ovih disciplina, vidi u: Saša HORVAT, Richard PAVLIĆ, Teološka antropologija pred izazovom (evolutivne) kognitivne znanosti o religiji, *Diacovensia*, 28 (2020) 3, 303-317, <https://doi.org/10.31823/d.28.3.1>.

– HADD).⁴⁴ Upravo nam je preosjetljivost na podražaje iz okoline pomogla u preživljavanju. Zanimarivanje šuškanja u grmu moglo je koštati naše pretke života (u slučaju da neki grabežljivac šuška), pa je preosjetljivi mehanizam HADD doprinio preživljavanju. No, isti taj mehanizam mogao bi biti onaj koji je potaknuo davne pretke da neobjašnjive, prirodne događaje (kao na primjer potrese, poplave, grmljavinu, suše...) pripišu nekom subjektu, što je onda postupno rodilo ideje o nadnaravnom biću koje upravlja prirodom. Ujedno, HADD doprinosi objašnjenju vlastitih životnih događanja koji su pojedincu neobjašnjivi, tako da unosi moment božanskog u jednadžbu (Bog koji odgovara na molitve). HADD tako potpomaže, zajedno s drugim mehanizmima, stvaranje i održavanje religioznih vjerovanja.⁴⁵ Religiozna vjerovanja tako su se razvila na temelju mehanizama koja su pridonijela preživljavanju te omogućila pojedincima smislen odnos s neobjašnjivim prirodnim pojavama.

3.2. Mozak, religija i stabilnost društva

Neuroznanost religije je disciplina koja, jednostavno rečeno, proučava odnos između ljudske religioznosti i mozga. U svojim studijama koristi se različitim neurotehnologijama, kao što su magnetska rezonanca (MRI), magnetoencefalografija (MEG) i elektroencefalografija (EEG), kao i uređajima za stimulaciju kao što su transkranijalna magnetska stimulacija (TMS) ili transkranijalna stimulacija istosmjernom strujom (tDCS). Obuhvaća i različite teme te pristupe: od neuroznanstvenih modela mozga, anatomskih regija, neuralnih signala i dalje. Uz pomoć njih nastoji se ponuditi bolje razumijevanje različitih religioznih vjerovanja, ponašanja i stanja.⁴⁶

Američki neuroznanstvenik Patrick McNamara⁴⁷ istražuje zašto ljudi imaju nagnuće prema religioznosti, te razvija teoriju ljudske religioznosti na temelju razumijevanja mozga.⁴⁸ Smatra da religija nije samo proizvod kulture i društva, nego ima puno dublje neurološke temelje, a radi omogućavanja društvene kohezije između članova društva. Religija je nastala u okviru evolucijskog razvoja radi stvaranja stabilnog društva. Dakle, u istim smo okvirima razmišljanja o religiji kao i kod prijašnjih teorija.

⁴⁴ Usp. Justin L. BARRETT, *Why Would Anyone Believe in God?*, AltaMira Press, 2004.

⁴⁵ Za više vidi: Horvat, *Zašto vjerujemo u Boga?...*, 76 i dalje.

⁴⁶ Za više o disciplini vidi: Uffe SCHJOEDT, Michiel VAN ELK, *Neuroscience of Religion*, u: Justin L. BARRETT (ur.), *The Oxford Handbook of the Cognitive Science of Religion*, New York, Oxford University Press, 2022, 327-349.

⁴⁷ Usp. Patrick MCNAMARA, *The Cognitive Neuroscience of Religious Experience*, Cambridge, Cambridge University Press, 2022; Patrick MCNAMARA, *Religion, Neuroscience and the Self. A New Personalism*, London, Routledge, 2020.

⁴⁸ Za kritiku njegove teorije vidi: Uffe SCHJOEDT, *The religious brain. A general introduction to the experimental neuroscience of religion*, *Method & Theory in the Study of Religion*, 21 (2009) 3, 310-339; Uffe SCHJOEDT, *The neural correlates of religious experience*, *Religion*, 41 (2011) 1, 91-95.

McNamara razumije religiju kao »neurotehnologiju za osobnu transformaciju u službi potencijalno pozitivnih ili negativnih kulturnih ishoda, ovisno o socioekološkim kontekstualnim čimbenicima«. ⁴⁹ Nastojeći ćemo razložiti ovu značenjem preobilnu misao. McNamara navodi da religija očigledno nije locirana u samom mozgu, nego se otkriva u

»biološkoj niši sastavljenoj od mozga i ekološkog konteksta koji ga okružuje, posebice ljudskih društvenih interakcija i praksi koje čine kulturu. Kultura, um i mozak neprestano se međusobno konstruiraju, a religijska kultura ima središnju ulogu – sve do moderne ere – u konstruiranju kulturnih scenarija za društvene uloge i sebe.« ⁵⁰

Njegova teorija realizira se u okviru nekoliko bitnih teoretskih odrednica koje ćemo na ovom mjestu samo navesti da bismo zadobili donekle bolji uvid: mozak je proizvod prirodne selekcije i evolucije kulture; teorija seksualnog sukoba; hipoteza društvenog mozga Robina Dunbara; 4E kognitivna znanost uz pomoć koje se religiozni um vidi kao umrežen (*embedded*), udjelotvoren (*enacted*), proširen (*extended*) i otjelovljen (*embodied*); te u konačnici teorija prediktivnog procesiranja (*the predictive processing framework*) – teorijski model koji sugerira da mozak oblikuje predviđanja o događanjima u svijetu, a koje korigira ako informacije osjetila ukazuju na greške u predviđanjima.

Njegovo shvaćanje religije temelji se na mehanizmu za decentriranje (engl. *decentering mechanism*) koji se aktivira kada subjekt doživi iznenađenje, neočekivano iskustvo. U tom momentu dolazi do neusklađenosti između očekivanih i dobivenih podataka. Ako je iznenađenje dovoljno snažno, može dovesti u pitanje sam model sebstva ili ono kako sami sebe razumijemo i shvaćamo, naš identitet. ⁵¹ Snažno iznenađenje aktivirat će pontino-genikulo-okcipitalne (PGO) valove. Ako je iznenađenje prejako, normalni kognitivni procesi nisu dovoljno snažni da bi dali smisao iznenađenju i uključili ga u dominirajuće modele svijeta i sebstva. Zbog toga se proces decentriranja i integracije novih informacija nastavlja istog dana za vrijeme REM (*rapid eye movement*) faze spavanja, kada nema utjecaja osjetilnih informacija na proces učenja i prilagodbe. REM faza ⁵² popraćena je i snovima koji omogućuju razvoj »materijala« za opisivanje događaja kao posljedice djelovanja nadnaravnog subjekta. ⁵³

Iznenađenja nas mogu šokirati i odrediti naš životni tijek. Ona u sebi sadržavaju taj egzistencijalni moment za pojedinca, isto kao i religiozna iskustva. ⁵⁴ Sebstvo se sada treba nanovo uspostaviti da bi uključilo nove podatke (iznena-

⁴⁹ McNamara, *The Cognitive Neuroscience...*, XI.

⁵⁰ *Isto*, 44.

⁵¹ Usp. *isto*, 27.

⁵² O evolucijskoj važnosti REM faze spavanja, a posebno u oblikovanju prvih oblika religioznog vjerovanja, vidi: *isto*, 48 i dalje; također vidi i: Patrick McNAMARA, *The Neuroscience of Sleep and Dreams*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023.

⁵³ Usp. McNamara, *The Cognitive Neuroscience...*, 25.

⁵⁴ Usp. *isto*, 27.

đenje) i smisleno ih objasnilo. McNamara ističe da se u takvim okolnostima potrebe za novom inačicom sebstva doživljeno iskustvo češće označava kao religiozno.

Mehanizam za decentriranje je jedinstven mehanizam za religioznu spoznaju te na prirodan način vodi prema postuliranju nadnaravnih agenata da bi subjekt objasnio iznenađujući događaj. Riječ je o procesu od četiri koraka: umanjenje aktivnosti mehanizama koji kontroliraju vlastito sebstvo,⁵⁵ da bi moglo doći do promjene sebstva, te većeg utjecaja osjetnih informacija i kulturoloških normi; sebstvo se potom osmišljava kroz moguće buduće scenarije;⁵⁶ dolazi do potrage za važnim informacijama u znanju i pamćenju kulturoloških narativa u kojima su dominantni religiozni momenti, a koji mogu pomoći osmišljavanju iznenađenja, a time ujedno i oblikovati novo, ažurirano sebstvo; novo sebstvo se u konačnici postavlja kao ideal te preuzima izvršnu kontrolu u živčanom sustavu.⁵⁷ Bitna je ravnoteža između ulaznih podataka i već preuzetih religioznih 'uputa' tijekom oblikovanja nove inačice sebstva,⁵⁸ inače, kao konačan proizvod može biti i neuravnoteženo sebstvo. Religija je tako promovira optimalno funkcioniranje mozga, njegov razvoj i složenost.⁵⁹

»Religijska je fenomenologija usko povezana s moždanim mehanizmima i donekle ih proizvodi. Mozak oblikuje religiozno iskustvo, a religiozno iskustvo zauzvrat oblikuje funkcionalnost mozga.«⁶⁰

Na temelju faza mehanizma za decentriranje, koji najbolje funkcionira s tradicionalnim religijama,⁶¹ uočava se važnost religije u oblikovanju pojedinca i održavanja osjećaja jedinstva i identiteta, koji su nužni za funkcioniranje pojedinca, ali i društva. McNamara stoga vidi religiju kao neuroalat koji omogućuje pojedincu ujedinjeno djelovanje, ujedinenost njegova sebstva, te prilagođavanje iznenađenjima koji ga okružuju. Religija omogućuje pojedincu širiti vidike razumijevanje stvarnosti izvan svakodnevno dostupnih okvira, što mu povećava mogućnost uspjeha za preživljavanjem u naizgled nemogućim situacijama.⁶²

⁵⁵ Riječ je o strukturama uz kortikalnu središnju liniju, uključujući središnje čvorište mreže zadanog načina rada (engl. *The Default Mode Network – DMN*); usp. McNamara, *The Cognitive Neuroscience...*, 34.

⁵⁶ Drugi i treći korak se doživljavaju kao granični momenti kada je visoka neizvjesnost i tjeskoba. Subjekt (sebstvo) shvaća da ne može razumjeti svoje iskustvo, te se pojavljuju strah i čuđenje. Stanje može potrajati, te se potom razviti u oblik mističnog iskustva (usp. *isto*, 26).

⁵⁷ Usp. *isto*, 23 i dalje.

⁵⁸ Usp. *isto*, 39.

⁵⁹ Usp. *isto*, 45.

⁶⁰ *Isto*, 34.

⁶¹ Usp. *isto*, 39.

⁶² *Isto*, 41.

Zaključak

Religija je kompleksan fenomen s nebrojenim brojem izričaja, vjerovanja, ponašanja, što pridonosi poteškoći jasnog definiranja fenomena. Religioznost je nezaobilazna u pokušaju razumijevanja razvoja ljudskog bića, te zahvaćanja njegove biti. Stoga i znanost uviđa njezinu važnost u oblikovanju onoga što zovemo ljudskim bićem. U radu smo prikazali nekoliko teorija koje pokušavaju razumjeti nastanak religije i njezinu važnost za pojedinca i grupu. Istraživanja se razvijaju u evolucijskom okviru, što ih onda nužno usmjerava prema pitanju koristi religije. Stoga smo osmislili pojam *utilitarističkog razumijevanja religije*, koji razlikuje širu i užu perspektivu. U prvoj perspektivi smo izdvojili i pokazali nekoliko teorija i hipoteza koji pokušavaju uvidjeti kako je religija utjecala na ljudsku prosocijalnost i razvoj društva. U drugoj smo krenuli on nižih razina objašnjenja, od kognitivnih mehanizama uma te neuronske arhitekture mozga i procesa, prema sebstvu, identitetu, religiji i društvu. Nanovo smo uvidjeli misaono kretanje prema pokušaju objašnjenja religije kroz njezinu korist za stabilnost pojedinca i društva.

Budući da se znanost sve više predstavlja kao jedini moguć i objektivan svjetonazor, izlazeći iz vlastitog okvira ipak samo jednog od načina pogleda na stvarnost, rađa se i opasnost sveobuhvatnog razumijevanja religije isključivo kroz njezinu korisnost. Gdje je opasnost, tu se uspostavlja nužnost za djelovanjem teologa i filozofa religije. Zadatak se očituje u potrebi zadržavanja složenosti i kompleksnosti pojma religije pred vrijednim, ali ipak jednodimenzionalnim znanstvenim pogledom na religiju. Hoće li se taj zadatak usmjeriti prema shvaćanju religije kako ju je razumio sveti Toma Akvinski – kao vrlinu koja vodi čovjeka prema Bogu (*religio proprie importat ordinem ad Deum*),⁶³ ili prema nekom drugom autoru izbor je onih kojima je pitanje postavljeno.

Utilitarističko razumijevanje religije može upotrijebiti sveobuhvatne pokušaje shvaćanja religije, te ih stoga ne treba odbaciti pod optužbom redukcionizma. Teorije koje smo izložili zahvaćaju i povezuju kompleksne fenomene (osoba, mozak, društvo, religija...), što ih očigledno udaljava od redukcionističkih napora lomljenja fenomena na elementarne čestice i sile, objašnjavajući ih kroz momente mikro-razine. No, njihov krimen možda i nije krimen, jer u evolucijskom okviru pitanje o razvoju i koristi nekog fenomena nužno preuzima vodeću ulogu, a odgovor ne dopušta nad-naravno. Ipak, na tragu Aristotela, od ukupno četiri principa, pitanje o razvoju, mehanizmima i koristi ne uspijeva obuhvatiti vrhovni princip. Konačna svrha (*causa finalis*) religije i ljudske religioznosti ipak pripada peru teologa i filozofa.

⁶³ Usp. Thomas AQUINAS, *Summa Theologiae*, II-II, q. 81, a. 1, ad 1.

Saša Horvat*

Challenges of the Utilitarian Understanding of Religion

Summary

Starting from the concept of the utilitarian understanding of religion, this paper analyzes selected contemporary theories that attempt to explain human religiosity, emphasizing that the main question of these attempts is the utility of religion for the survival and reproduction of the individual and society. The focus on this question is recognized as being influenced by evolutionary theory in all these attempts. After the introductory establishment of the issue of the utilitarian understanding of religion, the first step analyzes selected theories that examine religion in the context of the individual-society relationship (broader utilitarian understanding of religion), while the second step considers theories that start from human cognitive mechanisms and neural architecture / processes (narrow utilitarian understanding of religion). While understanding the advantages of these approaches, the conclusion points out the limited understanding of religion that these perspectives offer and the necessity of a broader approach to this complex and multifaceted concept.

Key words: cognitive science, evolution, neuroscience, religion, utilitarianism.

(na engl. prev. Saša Horvat)

---

* Saša Horvat, PhD, Assoc. Prof., University of Rijeka, Faculty of Medicine, Department of Social Sciences and Medical Humanities; Braće Branchetta 20, HR-51000 Rijeka, Croatia; e-mail: sasa.horvat@medri.uniri.hr.